

Nieuwe fruitbomen worden uitgedeeld aan bewoners tijdens het oogstfeest van Stichting Co-bomen, Nijmegen-Lent.
Foto: Stichting Co-bomen.

h a n d b o e k
B u u r t b o n g e r d s

Aanleg en beheer van dorps- en buurtboomgaarden

Michiel Bussink

stichting Land & Keuken

Inhoud

Voorwoord 6

1. Buurtbongers: een kennismaking 9

*case 1: Dorpsboomgaard Heino:
Natuurvriendelijk en eetbaar dorpspark 16*

2. Het belang van buurtbongers 21

*case 2: Biologische adoptiehoogstamboomgaard
De Steenen Camer in Arnhem:
Bloesemborrelen met fruitboomadoptanten 30*

3. De voorbereiding 35

*case 3: De Groene Knoop en Deventer Hoogstambrigade:
Oude en nieuwe boomgaard bij Deventer Ziekenhuis 46*

4. Een nieuwe buurtbongerd: uitvoering en aanplant 51

*case 4: Voedselbos Nieuwe Erven in Brummen:
Voedselbos in een villawijk 66*

5. Een bestaande boomgaard in gebruik nemen 71

*case 5: Dorpsboomgaard 't Groene Hart Winssen:
Twee eeuwen springlevende fruitgeschiedenis 76*

6. Het bijhouden van een buurtbongerd	81
<i>case 6: Stichting Co-bomen, Nijmegen-Lent-Oosterhout: Oude boomgaarden in nieuwe stad</i>	94
7. Oogsten, bewaren en verwerken	99
<i>case 7: Dorpsbongerd Lettele: Koeien tussen de fruitbomen</i>	110
8. Beheer op de lange termijn	115
Epiloog – Naar een buurtbongerdbeveging	126
Bronnen	129
Dankwoord	132
Over de auteur	132
Colofon	133

1 Buurtbongerds: een kennismaking

'Er is altijd wel iets te doen dat mensen aanspreekt. De een vindt het leuk om te snoeien, de ander om jam te maken, noten te rapen of mee te gaan naar de sap-pers. Op ons jaarlijkse oogstfeest in de boomgaard komen zo'n duizend mensen af. Met stoofpotten op open vuur, workshops sterke drank maken, tentje erbij: super relaxed.

— Martine van Harten, Stichting Co-bomen, Nijmegen-Lent

Mensen houden van boomgaarden. Misschien omdat ze ons herinneren aan het paradijs, de Hof van Eden, waar alles goed is zoals het is. Boomgaarden schenken ons smakelijke zoete, sappige, voedzame vruchten in alle kleuren van de regenboog: appels, peren, kersen, pruimen, mispels, eventueel aangevuld met allerlei notensoorten, kweeperen, perziken, moerbeien of exotische vruchten zoals pawpaw. Bovendien bieden de boomgaarden beschutting, dankzij een haag of muur rond de gaard. In de schaduw van de bomen is het 's zomers goed toeven, waardoor je je in een boomgaard geborgen voelt. En dan hebben we het nog niet over de levendigheid van de kwetterende mussen, de wit-roze pracht van de voorjaarsbloesems, het gezoem van de bijen die voor de bestuiving zorgen, de fladderende vlinders en de najaarsappels op de grond. Paradijselijk. En nuttig.

Boomgaarden horen van oudsher bij Nederland, al eeuwenlang. Eerst vond je ze vooral bij de adel, landeigenaren en kloosterlingen. Maar ook de meeste boerderijen hadden vroeger wel een groepje vruchtbomen, voor eigen gebruik en met eventueel wat overschot voor de verkoop. Toen ook stedelingen steeds meer fruit gingen eten, begonnen in de tweede helft van de negentiende

en eerste helft van de twintigste eeuw grote hoeveelheden fruitbomen het landschap te sieren voor de handel, dichtbij en veraf. Maar de geschiedenis van de Nederlandse boomgaarden gaat veel verder terug: Karel de Grote promoveerde rond 800 na Christus al de teelt en levering van fruit als appels, peren, pruimen, kersen, perziken, kweeën en walnoten in zijn rijk. Lange tijd werd dit fruit vooral geproduceerd in kasteel- en kloostertuinen.

Fruit eten we tegenwoordig nog steeds in ons land, al zou dat volgens voedingskundigen wel wat meer mogen: gemiddeld eten Nederlanders minder dan de aanbevolen dagelijkse 200 gram (ongeveer twee stuks). En de appels en peren die we nuttigen, komen meestal van professionele fruittelers. Niet meer uit hoogstamboomgaarden, die na de oorlog snel zijn verdwenen, maar uit fruitbomen met een lage stam, in dichte rijen geplant, makkelijker om te onderhouden en van te oogsten. Behalve uit Nederland komt fruit steeds meer van elders: uit Polen, Frankrijk, Italië, en verder weg uit Chili, Zuid-Afrika en Nieuw-Zeeland. Waarom komen sommige appels in de supermarkt helemaal uit Nieuw-Zeeland, terwijl we ze ook heel goed in eigen land kunnen telen? Het antwoord is een lang verhaal. Het gaat onder andere over de manier waarop we onze

economie hebben ingericht, bijvoorbeeld door transport (te) goedkoop te maken en door een eenzijdige gerichtheid op produceren van zo groot mogelijke hoeveelheden tegen zo laag mogelijke kosten.

Maar we zien de afgelopen jaren ook een andere ontwikkeling. Overal in het land zijn groepen burgers hun eigen dorps-, buurt-, en stadsboomgaarden, fruitlinten en -plantsoenen begonnen. Deels als reactie op dat anonieme fruit dat van over de hele wereld wordt aangevoerd. Daarnaast zijn er een heleboel andere redenen. In het volgende hoofdstuk gaan we daar verder op in. Eerst leggen we uit wat we precies bedoelen met gemeenschapsboomgaarden.

Buurtbongerd

Gemeenschappelijke boomgaarden hebben drie kenmerken: het zijn openbaar toegankelijke plekken waar vruchtbomen groeien. Die bomen zijn er niet in de eerste plaats om geld mee te verdienen en het beheer is in handen van een groep burgers. Drie aspecten zijn dus cruciaal:

- openbaar;
- niet in hoofdzaak voor winst;
- beheer door een groep burgers.

De toegankelijkheid kan variëren van enkele momenten per jaar tot altijd. Boomgaarden die nooit openbaar

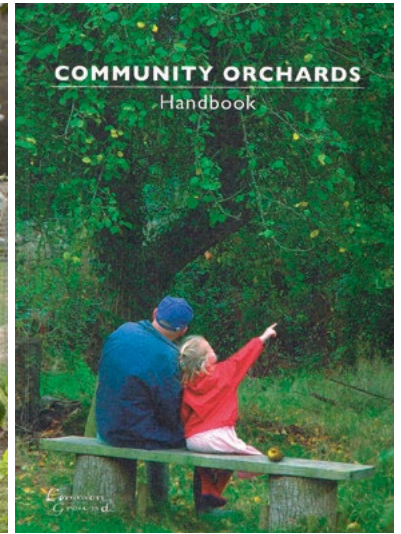
Een bongerd is een samentrekking van 'boom' en 'gaard', en vooral in Oost-Nederland een vrij gebruikelijk woord.

toegankelijk zijn, zijn particulier, al kan soms zelfs daar sprake zijn van een vorm van gemeenschappelijkheid, bijvoorbeeld doordat een hoogstambrigade wordt ingeschakeld voor het onderhoud. Ook commerciële boomgaarden kunnen maatschappelijke verbinding zoeken, bijvoorbeeld door burgers een appelboom te laten adopteren, waarvan ze vervolgens zelf kunnen oogsten. Het onderscheid is dus niet altijd heel scherp.

De Engelsen hebben een mooi woord voor gemeenschapsboomgaarden, *community orchards*. Sinds begin jaren negentig van de vorige eeuw stimuleert de Engelse organisatie Common Ground de aanleg ervan. Wie door het Verenigd Koninkrijk reist, kan er inmiddels honderden tegenkomen. De letterlijke vertaling van *community orchards*, gemeenschapsboomgaarden, ligt in het Nederlands niet zo lekker in de mond. En met 'dorps- en buurtboomgaarden' is de mond wel erg vol. Daarom spreken we in dit boek over 'buurtbongers'. Een buurt is volgens de Van Dale een stadsdeel of deel van een dorp met een zekere mate van sociale integratie van de bewoners. Een bongerd is een samentrekking van 'boom' en 'gaard', en vooral in Oost-Nederland een vrij gebruikelijk woord. Het staat nog niet in de Dikke Van Dale, maar als we het voortaan allemaal gaan gebruiken, komt het er misschien wel in.

Buurtbongers zijn er, ook in Nederland, in heel veel varianten: groot, klein, oud, nieuw, smal, breed, in het stadscentrum, vinexwijk, aan de dorpsrand, op een bedrijventerrein, bij school, een ziekenhuis, kerk of sportveld, waarbij de grond in eigendom is van de gemeente, de parochie, een natuurorganisatie, particulier, landgoedeigenaar of een pachter.

Om de variatie te illustreren, beschrijven we hier een aantal uiteenlopende buurtbongers.

Kings Crescent Community Orchard (Londen). Foto New London Development.

- **Dorpsbongerd Lettele** (gemeente Deventer) is in 2015 opgericht door de werkgroep Duurzaam Lettele. Aan de rand van het dorp zijn op grond van de plaatselijke landschapsorganisatie en in beheer van de bijbehorende zorgboerderij 21 hoogstamfruitbomen aangeplant: oude Oost-Nederlandse rassen appels, peren, kersen, pruimen en een kweeper. Een groepje van zo'n vijf dorpsbewoners beheert de openbare boomgaard. Er loopt een wandelpad doorheen waaraan twee banken staan en bij elke boom staat een bordje met informatie over het ras. Jaarlijks wordt er in de bongerd een oogstfeest georganiseerd voor het hele dorp.
- **Vernieuwend Wonen Maastricht** is een woonproject in Maastricht, pal naast congrescentrum MECC en op loopafstand van het academisch ziekenhuis. In een hoefijzervorm zijn er zeven eengezinswoningen, 73 appartementen en wat kleine bedrijfsruimtes gebouwd rondom een binnentuin (formeel gemeentegrond), die door de bewoners is ingericht en wordt beheerd: schommels, hutten, een zandbak, een heuvel, paden én allerlei fruitbomen, met name appels, pruimen, kersen. In het najaar wordt er een appeldag georganiseerd, waarop samen met kinderen appelflappen, appelmoes en appeltaart wordt gemaakt.
- Net buiten het dorp **Beusichem** (Betuwe) zijn op gemeentegrond ruim vijftig notenbomen aangeplant, tussen de berm van de openbare weg en een slootje. Een kleine groep bewoners is betrokken bij beheer en oogst.
- **Dorpsboomgaard 't Groene Hart Winssen** (Betuwe) beheert midden in het dorp 386 fruitbomen van grotendeels zo'n veertig jaar oud. De laag- en halfstammen en een enkele hoogstam staan in een tot 2016 verwaarloosde fruittelersgaard, in eigendom van de kerk. Zo'n achttien vrijwilligers hebben de boomgaard flink aangepakt door te snoeien, enkele bomen te rooien, nieuwe bomen aan te planten en het fruit te oogsten en verwerken: van de appels en peren wordt sap gemaakt dat wordt verkocht. De

opbrengst wordt gebruikt om het onderhoud te financieren.

- Het **Paradijsvogelbosje** in Almere is een stuk grond van particulieren in de nieuwe wijk Oosterwold: bewoners kunnen hier zelf een huis bouwen op ruime kavels. Een aantal bewoners heeft rond de woningen een groot aantal vruchtbomen aangeplant. Hoewel het om een privéperceel gaat, is het wel toegankelijk voor het publiek en worden de vruchtbomen gezamenlijk beheerd.
- De **Ursulinentuin** of **Bezinningstuin** is een oude kloostertuin in het centrum van Sittard, in eigendom van de gemeente en is sinds 1993 openbaar, bedoeld voor rust en bezinning. De werkgroep Geheime tuinen van Sittard onderhoudt de tuin, waarin jonge en oude fruitbomen staan en zich een historisch perenlaantje bevindt.
- **Novio voedselbos Nijmegen** is in 2016 aangeplant op gemeentegrond, op het terrein van een voormalige plantenkwekerij van de gemeente, waarvan het beheer is overgedragen aan bewoners, op initiatief van werkgroep Groen Hees, aan de rand van Nijmegen. Een toegankelijke plek, met een groot aantal eetbare soorten, zowel inheemse als exoten, met name bestemd voor buurtbewoners.
- De **Perenpluk Ruinerwold** (Drenthe) is sinds decennia een groot familiefeest: de peren van de 1.100 bomen aan de 7 kilometer lange Dokter Larijweg worden traditiegetrouw verkocht op de eerste zaterdag in oktober. De (stoof)peren worden per opbod geveild, per kilo of per kavel. De koper heeft tot middernacht de tijd om zijn peren te plukken. Daarna zijn de bomen voor algemeen gebruik en mag iedereen de overgebleven peren meenemen.

De Ursulinentuin of Bezinningstuin is een oude kloostertuin in het centrum van Sittard. Foto: Geheime tuinen van Sittard.

- Leerlingen van **basisschool Panta Rhei** in Ede hebben eind 2018 het eerste *Tiny Food Forest* van Nederland op hun schoolplein aangeplant, samen met IVN Natuureducatie en de gemeente Ede. De 47 verschillende soorten bomen, struiken en kruiden in het minivoedselbos leveren vrijwel allemaal iets eetbaars.

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat buurtbongerds onderling enorm kunnen verschillen. De verschillen kunnen in allerlei aspecten zitten:

- **locatie:** van midden in de stad, of langs een drukke weg, tot midden op het platteland;
- **omvang:** groot of klein perceelsoppervlak, veel of weinig bomen;
- **leeftijd:** soms volledig nieuwe aanplant, soms nieuw beheer van oude bomen, bijvoorbeeld doordat een particuliere boomgaard openbaar terrein wordt;
- **eigenaar** van de grond: particulier, gemeente, kerk, school, natuur- en landschapsorganisatie, waterschap, enz.;
- **doelstelling:** recreatie, fruitproductie, educatie, groen en landschap behouden en beheren, behoud van bomen enz.;
- **inrichting:** van uitsluitend oude hoogstamrassen en een moestuin met een laagstamappelboom tot een voedselbos met een groot aantal vruchtgewassen, inclusief exoten;
- **beheer:** adoptie; vrijwilligers; gedeeltelijk met professionals, gedeeltelijk door groenbedrijf, zorgboerderij, enz.;
- **toegankelijkheid:** altijd openbaar tot alleen af en toe of voor sommige burgers (bijvoorbeeld schoolkinderen);
- **financiering:** subsidiegelden, sponsors, lidmaatschapsgelden, donaties;
- **organisatievorm:** stichting, losse groep, vereniging, coöperatie, enz.;
- **betrokkenheid:** soms is een klein groepje verantwoordelijk, soms een grotere groep of zijn zelfs honderden mensen 'lid'.

De Perenpluk in Ruinerwold (Drenthe). Foto's Museumboerderij De Karstenhoeve.

Brandpunten van sociale activiteit

Hoeveel buurtbongers Nederland telt, is moeilijk te zeggen: daar is geen compleet overzicht van. 'Iedere gemeente een openbare boomgaard' was het winnende idee in de boomideeënwedstrijd die de Bomenstichting en het Vara-radioprogramma *Vroege Vogels* in 2010 organiseerden. Daarna werd de oproep gedaan om alle bestaande openbare boomgaarden te melden. Dat leverde een lijst op van 43 gemeenten met zo'n vijftig fruitprojecten. Die lijst is zeker onvolledig, want drie jaar later werden voor het project 'Groene knopen, rode draden' alleen al in de drie noordelijke provincies 85 dorps- en buurboomgaarden geregistreerd. De afgelopen jaren zijn overal in het land nieuwe bongerdgroepen ontstaan. Als je er – met een ruwe schatting – van uitgaat dat er op basis van die drie noordelijke provincies circa dertig buurtbongers per provincie zijn, zou Nederland zo'n vierhonderd buurtbongers kunnen tellen.

Voor het project Vruchtgebruik (opgezet door Hogeschool Van Hall Larenstein, zes gemeenten, Vereniging Stadswerk en de Stichting IJsselboomgaarden) werden de verschillende te traceren buurtbongers in Nederland benaderd voor een enquête. Dat leverde 92 ingevulde enquêtes op, die een beeld geven van de verschillende groepen. Daarbij moet wel worden aangetekend dat van sommige groepen meerdere personen de enquête invulden.

Meer dan driekwart van de geënquêteerden was ouder dan vijftig; van het andere kwart was het grootste deel tussen de veertig en vijftig jaar. Slecht één respondent was jonger dan dertig. De buurtbongerdbeheerders zijn dus behoorlijk vergrijsd. Iets meer dan de helft van de geënquêteerden bestond uit mannen en meer dan driekwart was hoger opgeleid (hbo of universitair, terwijl dat op de hele Nederlandse bevolking 30 procent is).

De meeste buurtbongers die in de enquête aan de orde kwamen, waren plekken met recent aangeplante fruit- en notenbomen. Op ongeveer een kwart van de plekken werden oude fruitbomen gecombineerd met nieuwe aanplant en op een vijfde waren oude vruchtbomen opnieuw in gebruik genomen. De meest genoemde doelen van de buurtbongerdbeheerders zijn het landschap en de omgeving mooier maken, oude fruitrassen behouden, een ontmoetingsplek bieden voor mensen in de buurt, vruchten telen en oogsten en ruimte bieden voor (wilde) dieren en planten.

Behalve fruitbomen kwamen in veel buurtbongers heggen, nestkasten, insectenhôtels, takkenrillen (stapels takken en snoeihout), bijenkasten en houtsingels (rijen bomen die eens in de zoveel tijd worden afgezaagd) voor. Er werden uiteenlopende activiteiten georganiseerd, zoals werkdagen, picknicks, markten, sappersdagen, feestdagen (bloesemfeest, midzomerfeest, oogstfeest), educatie, theater, optredens, barbecue, paaseieren zoeken, rondleidingen, Pilates (lichamelijke training), meditatie, bezinning, schrijven en verkoop van fruit. Regelmatig werd er aangesloten bij landelijke of regionale evenementen zoals NL-Doet, Burendag, Open Monumentendag, Open Imkerijdag, Natuurwerkdag, Geheime Tuinen festival en Gluren bij de Buren.

Buurtbongers zijn dus op veel plekken in Nederland op verschillende manieren brandpunten van dynamiek en sociale activiteit; overal net even anders, want elke plek is uniek. Het zijn allemaal groene, vruchtbare plekken, die inspiratiebronnen kunnen vormen voor elkaar. Die van elkaar kunnen leren en kennis en ervaring hebben opgeleverd voor bestaande én nieuwe bongerdgroepen.

